Stefano Bottoni

Opponensi vélemény Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989* című könyvéről, amelyet akadémiai doktori disszertációként nyújtott be

Földes György könyvének (Budapest, Napvilág Kiadó, 2007) tárgya a román–magyar kapcsolatok története 1956 és 1989 között. A szovjet tömbhöz tartozó két ország viszonya korántsem volt felhőtlen ebben az időszakban (sem), és ennek fő oka a nemzeti kérdés körül kialakult ideológiai vita, és ennek tárgya, az erdélyi magyar kisebbség helyzete volt. Áttételesen azonban a teljes közelmúlt értékeléséről szól a két ország közötti nézeteltérés: az utóbbi 160 évben ugyanis alig található politikai és társadalmi fordulat, amelyben a két ország érdekei megegyeztek volna – ez alól, részben csak 1989 képez kivételt. Sajátos nemzetépítési, identitáspolitikai konfliktustörténetről van szó, amely a szovjet tömbön belül nem kaphatott nyilvános kifejezést egészen a nyolcvanas évek második feléig. Ennek ellenére a szerző megállapítása szerinti az egész korszakot megmérgezte a két ország viszonyának rendezetlensége, és a kölcsönös bizalmatlanság lehetetlenné tett bármilyen komoly politikai vagy gazdasági együttműködést. A szerző klasszikus politika- és diplomáciatörténetet alkot, felhasználva korábbi munkásságát (elsősorban az 1995-ben megjelent monográfiáját a magyar állam eladósodásának folyamatáról és az utóbbi években megjelent tanulmányait a Kádár-korszak nemzeti kérdés körüli vitáiról), és kitűnő háttérismereteit a Kádár-rendszer belső működéséről.

A monográfia forrásanyagát elsősorban a Magyar Országos Levéltár iratai adják. A legfontosabbak között találjuk a szakirodalom által jól ismert 288. fondot (MSZMP PB, MSZMP KB és annak osztályai) és a Külügyminisztérium Romániára vonatkozó kitűnő TÜK-anyagát (XIX-J-l-j). Ezen források segítségével (amelyet a Politikatörténeti Intézet levéltárában található személyi anyagok egészítenek ki - fontos pl. Fazekas János RMP/RKP KB-tag és miniszter hagyatéka) az eseménytörténet jól követhető 1957-től egészen az 1989-es romániai forradalom kirobbanásáig. A nem publikált források mellett Földes György felhasználja a korabeli magyarországi (Népszabadság) és romániai (Előre) napi sajtót és a korabeli kulturális-közéleti folyóiratokat. A történelmi kontextualizálás pedig a (döntően magyar nyelvű) szakirodalom tanulmányozása alapján történik.

A szerző „kétoldalú" kapcsolattörténeti monográfiára törekszik, terepismerete és érdeklődése mégis az MSZMP vezetőinek gondolatvilága felé tereli. Impozáns monográfiája tehát egyszerre kevesebbet és többet nyújt az olvasónak, mint amennyit ígér. Kevesebbet, mert majdnem kizárólag a pártvezetés (valamint a rendszerben integrált értelmiséggel) és személyesen Kádár nemzet- és Erdély-képével foglalkozik. A könyv címe ezért akár „Kádár és Erdély" lehetett volna, mivel – amint a bírálat második részében kifejtem – a román fél mentalitása, érvelése és tevékenysége csak másodlagos tényezőként jelenik meg. Ugyanakkor többet nyújt címben megjelölt kérdésnél, mert a román–magyar viszony tárgyalása kiváló lehetőséget nyújt a kádári Magyarország, a sajátosan kádári világképre formált 1956 utáni ország vizsgálatára. Mit gondoltak a nemzetről, a kisebbségi létről, a nacionalizmusról Kádár János és Grósz Károly, vagy éppenséggel az MSZMP agit-prop, kulturális vagy külügyi apparátusa? A téma releváns és egyben aktuális, mivel a Kádár-rendszer legitimációs válságának első jelei, éppen a hetvenes években jelentkeztek a nemzeti kérdés kezelésével kapcsolatban. A szocialista jóléti rendszer nem tudott (és máig vitatárgyát képezi, hogy egyáltalán kívánt-e) adekvát módon válaszolni a magyar társadalomban lappangó, a nemzeti

kérdéshez köthető feszültségekre. A legfájóbb pont természetesen az erdélyi magyarság és az ottani magyar kulturális örökség emlékezete volt. És az ellenérzéseket csak erősítette az 1960-as évektől egyre erősödő román szocialista állam- és nemzetépítési stratégia. A magyar társadalom nem elhanyagolható része szorosan kötődött az elvesztett területekhez (rokona vagy ismerőse volt ott, egyre többen utaztak Romániába és tapasztalták vagy tudni vélték, hogy Erdélyben rosszabbodik a nemzetiségek helyzete, egyre több dologban hátrányt szenvednek a többségi románsággal szemben stb.), és erre valamilyen reagálást várt a Kádár János vezette magyar állampárttól. Ezzel szemben az MSZMP felső vezetése nemigen tudott mit kezdeni az 1950-es évek végén látványosan elindított román nemzeti-kommunista projekttel. Ha egyáltalán beszélhetünk magyar diplomáciai mozgástérről ebben az időszakban, mindez a Budapest–Moszkva–Bukarest háromszögben végzett lavírozásban merült ki, amelyből szinte mindig a (minden látszat és elterelő művelet ellenére) a szovjet vonalon erősebb pozíciókkal rendelkező román fél került ki győztesen. Az MSZMP vezetői, és elsősorban a nemzeti kérdés elméleti és konkrét politikai kérdéseiben teljesen tájékozatlan Kádár álláspontja csak igen lassan és fokozatosan változott a szerző által talányosan a „hála éveinek" nevezett hatalmi konszolidációt követően. Az átértékeléshez hozzájárultak a román fél barátságtalan lépései (lásd Chivu Stoica miniszterelnök 1957. márciusi beszéde (36-37. o), vagy a kolozsvári egyetemek egyesítése és a magyar oktatás fokozatos visszaszorítása az 1950-es évek végétől. Más kérdés, hogy ez utóbbi lépést éppen a magyar pártvezetés 1958-as romániai látogatásakor tett félreérthetetlenül „lemondó" nyilatkozatai tették lehetővé, vagy legalábbis előre legitimálta azt), valamint Hruscsov szovjet főtitkár bátorító gesztusai (a sokféleképpen értelmezett lipcsei beszéde 1959 márciusában, melyben a közép-európai területi kérdéseket emlegette). Kádárnak a román vezetésről alkotott véleményének alakulására mégis erősebben hatott a román politikai-gazdasági nacionalizmus. Ennek legegyértelműbb megnyilvánulása volt a román vezetés negatív viszonyulása a szovjetek által pártfogolt KGST-integrációhoz (Valev-terv). 1963 februárjában az RMP elhatározta, hogy elveti a szocialista nemzetek feletti integrációt, és Románia határozottan kezdte fejleszteni nyugati kapcsolatait (már 1967-ben diplomáciai kapcsolatokat létesített Nyugat-Németországgal, miközben nem szakított meg kapcsolatát Izraellel a hatnapos háborút követően; 1972-ben pedig a keleti tömbből elsőként vált Románia az IMF tagjává, 10 évvel megelőzve Magyarországot). A szerző kellően nagy hangsúlyt fektet az 196l-es egyezmény eredményeit szinte megsemmisítő 1963/1964 körüli, első komolyabb konfliktusra, melynek időzítése korántsem véletlenszerű. 1963/1964-ben ugyanis lezajlott a „klasszikus" Kádár-korszak kezdetét jelentő, sikeres politikai konszolidáció (általános amnesztia, nemzetközi elismerés, magyar kérdés levétele az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről). Gazdasági téren azonban kifulladónak látszott az extenzív fejlődésre alapozó túlközpontosított tervutasításos irányítás (a bővülés mindenütt lelassult, Csehszlovákiában recessziót is mértek), és a KGST belső piaccá való alakulásáról szóló fejlesztési tervek nem enyhítették a kelet-európai szocialista államok kettős (a Szovjetunióval szembeni és a fejlett nyugati/tőkés államokkal szembeni) függőségét. Ebben az egyébként is feszült helyzetben éleződött ki a romániai magyar kisebbség helyzetéről folytatott kommunikációs konfrontáció, amiben mérföldkövet jelentett Illyés Gyula nagy visszhangot váltó interjúja a párizsi *‚L'Express*-ben az erdélyi magyar kisebbség elnyomásáról, majd az ezt követő MSZMP PB 1964. januári ülése, amelyben Kádár tőle addig teljesen szokatlan módon fakadt ki a határkérdésről és a trianoni békeszerződés fájdalmas következményeiről (56. o.). A magyar–román feszültség mértékét jelzi, hogy már 1963-ban a nemzetközi sajtó nyíltan tárgyalta a magyar–román vitát, és tudni vélte, hogy a szovjetek inkább a magyar álláspontot képviselik, míg a velük egyre nyíltabban szembeforduló kínaiak a románok oldalán állnak és Besszarábia státuszát emlegetik.

Ennek ellenére az 1960-as évek elején, majd az 1968-as események miatt hullámvölgybe került magyar–román kapcsolatok nem vezettek látványos és mélyreható szakításhoz. Minden

kínos pillanatot, félreértett nyilatkozatot, apró utalást vagy barátságtalan intézkedést kétoldalú tárgyalás és legalábbis látszatmegegyezés követett. Földes szerint az első komoly fordulópontot Kádár 1972. februári romániai látogatása jelentette. Válaszként az 1971-es bukaresti fordulatra ("kis kulturális forradalom"), és okulva az 1958-as megalázó látogatásból – amikor a magyar delegáció tagjait arra kényszerültek, hogy többször is nyilvánosan kifejezzék a területi revízió (de implicit módon Erdély és magyarsága) iráni – érdektelenségüket, ünnepi beszédében a román vezetésnek és a szovjeteknek is Kádár azt üzente: Magyarország nem közömbös a határon túli magyarok sorsa iránt. Az 1977-es debreceni–nagyváradi Kádár–Ceausescu találkozóra a magyar fél még sokkal tudatosabban készült. Ekkor már rendelkezésre álltak az első szociológiai felmérések a nemzettudat társadalmi hatásáról, funkciójáról; a határon túli magyar iránti érdeklődésről; a szomszédos államokról alkotott magyarországi közvélekedésről; a magyar történettudomány átértékelte a Habsburg-korszakot, beleértve a dualizmus korát, és a "hosszú" 19. századot minden kritika ellenére a magyar társadalmi és gazdasági progresszió időszakának tekintette, ami implicit kritika volt a trianoni békeszerződés irányába. Maga az MSZMP is, miközben elítélte a polgári nacionalizmust, kidolgozta a szocialista nemzetre, majd a kisebbségek "híd" szerepére vonatkozó koncepciót. Nem utolsósorban, a hatvanas évektől kezdve a Bukarestben szolgáló magyar diplomaták (1978 és 1982 között a nagykövet például nem más, mint a hírszerzés korábbi vezetője, Rajnai Sándor, és ennek alighanem jelzésértékű jelentősége volt) pontos, naprakész információkat közvetítenek a romániai helyzetről, beleértve az egyre nyíltabban diszkriminatív nemzetiségpolitikai intézkedéseket.

A tájékozódást, a hangsúlyoztatott "törődést" azonban soha nem követték határozott, konzekvens politikai lépések. A többször megkísérelt gazdasági kapcsolatok (regionális és határmenti együttműködés) megélénkítésére tett javaslatokra a nyugati államokkal jóval sikeresebben kereskedő román fél rendre visszautasította; a kulturális kapcsolatok a protokolláris minimumra zsugorodtak; az egyre több erdélyi magyar áttelepülő és a "zöld határon" menekülők arra figyelmeztettek, hogy a "barátkozási" kísérletek a magyar felet zsákutcába viszik. Amit Budapest mérsékelt és megfontolt lépésnek tartott, az Bukarestben visszautasítandó nacionalista provokációnak vagy (gyakrabban) a gyengeség jelének tűnt, amit további negatív lépésekre késztette a román felet, egészen az 1988–1989-es nyílt konfliktusvállalásig.

Földes György kötete fontos és úttörő, áttekintő és egyben mozaikmunka a Kádár-korszak politikatörténeti kutatásában. Az 500 oldal nemcsak eseménytörténetet rögzít, hanem rengeteg korabeli eszmei-ideológiai vitát mutat be, miközben a magyar–román kérdés beágyazza a szovjet típusú rendszerek összehasonlító politikatörténetében. A szerző ugyanis részletesen mutatja be ezt a sajátos magyar kudarctörténetet, amelyben egy anakronisztikus, végzetesen hibás ideológiai tételből kiinduló elit ("a nacionalizmust felszámolja a szocialista fejlődés") fokozatosan rádöbben a valóságra, de képtelen artikulált választ adni a kihívásokra, miközben majdnem az utolsó pillanatig (pl. Grósz Károly aradi tárgyalása 1988 augusztusában) bénultan és sértődötten, de ragaszkodik saját doktriner anti-nacionalizmus szemléletéhez.

Földes György vállalkozása az eddig említett pozitív elemeket mellett több problematikus elemet hordoz magában. Jelezni szeretném, hogy az alábbi kritikai megjegyzések egyáltalán nem kérdőjelezik meg a munka tudományos jelentőségét, csupán az egyes hiányosságokra vagy vitatható megállapításokra kívánják felhívni a bíráló bizottság figyelmét. Mindez lehet annak köszönhető, hogy máshonnan nézzük a munkát. Az én dolgom a munka historiográfiai közegének a magyar–román kapcsolatok szemszögéből szaktörténészként megítélni a monográfiát. Miközben itt egy olyan munkáról van szó, amely nem sok külön-külün részletkutatásból építkezik – ez nem is igen lehet, hiszen ezek most kezdődtek el – hanem átfogó kronologikus áttekintést kíván adni. Ugyanakkor azt érzékelem, hogy Földes mindezt

egy nagyobb Kádár monográfia vagy a Kádár-rendszer egészét tárgyaló munka elemének, előmunkálatának tekintheti.

Kritikáimat két részre osztom: „formai" észrevételre, és a szerző téziseire, főbb megállapításaival szembeni tartalmi bírálatra.

A monográfia felépítése összességében lineáris és koherens: a nyolc fejezet kronologikusan követi az eseményeket, különösebb logikai ugrások nélkül, ami a gyakori tematikai ismétlések és a hosszú idézetek miatt nem túlságosan olvasóbarát eljárás, de átláthatóvá és könnyen követhetővé teszi az elbeszélést. Jóval több gondja akad a bírálónak a levéltári források használatával kapcsolatosan, elsősorban azoknak visszakereshetőségével. Mivel előfordul, hogy a MOL 288. fondjához tartozó több ezer őrzési egység több százoldalas iratcsomókból áll, és különböző jellegű iratot foglal magába (pl. javaslatok, jegykönyvek, háttéranyagok stb.), jó lett volna megjelölni az őrzési egység oldalszámait. A szakirodalom használatakor is előfordulnak ilyen hiányosságok (idézetek után is, amit külön lehet fájlalni, pl. 143. o. – Süle Andrea kötetéből való idézet). A folyóiratoknál is előfordulnak hasonló gondok (193. o. - *Valóság* 1975/1. számából idézet, de oldalszám nélkül). Több idő és/vagy (még) gondosabb olvasószerkesztés, nyelvi lektorálás kiküszöbölhette volna ezeket és az ezekhez hasonló hibákat –pl. a román neveknél és a hivatkozott román munkákban sok elírás olvasható. A felhasznált szakirodalom elemzéséből kiderül, hogy a szerző szinte kizárólag magyar szerzőkre támaszkodik a kommunizmus/nacionalizmus, szocialista nemzet/kisebbségi kérdés témakörök tárgyalásában. A bíráló nem is annyira az előszóban vagy az első fejezetben kötelező feladatként abszolvált „elméleti keret"-et hiányolja (persze érdekes lett volna olvasni a szerző reflexióit Walker Conner 1984-es, máig alapvető művére, Román Szporluk 1988-as könyvére, Walter A. Kemp 1999-es szintézisére, vagy – magyar szerzőknél maradva – Schöpflin György komoly teljesítményeire, mint pl. az 1993-ben kiadott *Politics in Eastern Europe*-re, és nemcsak a többször idézett 1978-as leíró tanulmányára az erdélyi magyar kisebbség helyzetéről). A hiányérzet inkább a magyar–román viszonyt elemző a monográfiában be nem épített írásokra vonatkozik: egy ilyen terjedelmes és igényes munkában kellemetlen vétségnek minősülhet jelentős szerzők (Borsody 1988, Ludanyi-Cadzow-Elteto 1983, Shafir 1985, Gilberg 1990, Verdery 1991) mellőzése, és a magyar–román viszonyt korábban vizsgáló magyarországi szerzőihez (Fülöp Mihály, Vincze Gábor) való kritikus vagy egyetértő viszonyulás hiánya, azaz tudomásul nem vétele. A munka időnként nyomasztóan „MSZMP-centrikus" szemléletét enyhíthette volna egy másik (pl. Szabad Európa Rádió) nézőpont bemutatása a Budapesten szabadon hozzáférhető Nyílt Társadalom Archívum tekintélyes iratanyagának áttekintésével. Annál is inkább, mert több alternatív szempont és szemlélet ütköztetésével teljesült volna a monográfia teljességre való igénye, és elkerülhető lett volna az a magyar történetírásra oly jellemző befelé fordulás. A román–magyar viszony ugyanis nem egyedi eset volt az 1945 utáni Közép-Európában, hanem csak egy (kétségkívül sajátos) példa a szovjet birodalomban jelentkező nemzetiségi és/vagy államközi konfliktusból. Érdekes lett volna tehát jelzésszerűen összehasonlítani a román nemzetiségpolitika alakulását a csehszlovák, jugoszláv vagy bolgár folyamatokkal.

A források kiválasztása és azok használata befolyásolja a szerző pozícióját is. Miközben a pártiratok és a diplomáciai forrásokra való állandó hivatkozás által Földes György azonosulni látszik a vizsgálat tárgyával – a kádári apparátus nemzetszemléletével – a ritkán előforduló idézetek a nemzetközi sajtóból a pártlap vagy az MTI-n (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*) keresztül történik. Ez azért aggályos, mert az adott korszakban tehát nemcsak a *Népszabadság,* hanem az MTI is elsősorban a diktatúra által fenntartott tájékoztatáspolitika eszköze volt, és nem tekinthető független és mértékadó hírforrásnak. A magyar elhárítás és hírszerzés („Press" rezidentúra) által szigorúan ellenőrzött MTI gyakran elhallgatta vagy torz módon közölte a kádári propaganda téziseivel nem egyező külföldi véleményeket.

Hasonló problémát érzékelek a román nemzetiségpolitikának, a román állam belső intézkedéseinek bemutatásában is. Az erdélyi magyar kisebbség romló hangulatát és a fokozódó román nacionalizmushoz való viszonyulását Földes nagyrészt budapesti diplomáciai forrásokon keresztül szemléli. Ennek megfelelően „erdélyi közvéleménynek" tekinti azt a szűk, a rendszerben integrált és döntően Bukarestben élő-működő értelmiségi csoportot és a pártapparátusbeli személyiségeket, akikkel a magyar diplomaták többé-kevésbé rendszeresen érintkeztek. A „népszolgálati" eszmében gondolkodó és cselekvő értelmiségiek (Gáli Ernő, Takács Lajos, Domokos Géza, hogy csak néhányat említsek) természetesnek tartották, hogy ők az erdélyi magyar közösség nevében szólalnak fel, annak legitim képviselői (bár erre senki nem hatalmazta fel őket), és annak érdekeit szolgálják, de Bárdi Nándor *(Tény és való,* 2004) illetve a kisebbségi elitek generációs csoportjainak integrációs tevékenységével foglalkozó kutatásainak tükrében talán jobb lett volna kritikusabb górcső alá venni ezen személyek mérsékelten ellenzéki tevékenységét.

A forrásanyag már említett egyoldalúsága, az idézett információk erősen „top-down" jellege (nagykövetségi jelentések, MSZMP KB osztályainak vitái, ülések jegyzőkönyvei) jó alapanyagot szolgál egy részletes eseménytörténetre, de sajnos nem mindig segíti elő az információelemzést.

Ezzel elérkeztünk a Földes György munkájával szembeni legkomolyabb tartalmi kritikámra. A kötet legnagyobb részét ugyanis a magyar–román konfliktusok és feszültségek (vagy azoknak elsimítása, pillanatnyi kezelése) uralják. A politikai, kulturális és szimbolikus téren zajló konfliktus részletes tárgyalásával nincs is különös gond. A hatvanas-hetvenes évek derekától egész Kelet-Európában egyre világosabbá vált, hogy a kiürülő internacionalizmust mint ideológiai dogmát egy mérsékelt vagy egyes országokban, mint pl. Romániában radikális „nemzetiesítő" fordulat következett be. Ekkor már a nemzeti eszme, vagy legalább az arra való hivatkozás, nemcsak új legitimáló eszközként jelent meg a szovjet típusú rendszerek országaiban, hanem a társadalmat is szervezte és mobilizálta. A magyarországi „Erdély járások", a hivatalos kulturális élet érdeklődése a határontúli ügyek iránt, és végezetül az MSZMP által elfogadott „kettős kötődés" elmélete (a határontúli magyarok ügye *nem* kizárólag nemzetállami belügy, hanem egyetemes emberjogi kérdés – Helsinki után ez vált a „puha" magyar beavatkozási stratégia főbb pillére): mindez arra utal, hogy a nemzeti kérdés központi témává vált a Kádár-rendszer utolsó 15-20 évében. Egyet lehet érteni a szerző ama megállapításában, hogy valódi fordulópontot hozott 1982 nyarán a két ország kapcsolattörténetében Rajnai nagykövet Bukarest által kierőszakolt távozása, és ezzel egy időben a Láncránjan-ügy kipattanása. A következő hét évben a botrányok, a válaszok és a válaszokra adott egyre durvább reakciók már önmagukat gerjesztették, és már politikai szinten is „belső hidegháború"-ról beszélhetünk két szocialista ország között.

Ezzel kapcsolatosan merülnek fel azok a tartalmi kérdések, amelyekre a kötetben adott válasz nem tekinthető meggyőzőnek.

(1) Miként kezelte a magyar állam a menekültkérdést? Milyen együttműködés maradt fenn, ha egyáltalán fennmaradt, a román állambiztonsági szervekkel? Miként alakult a hivatalos tájékoztatáspolitika Romániával szemben? Mit, mikor és hogyan lehetett szivárogtatni, ismertetni?

(2)És ami még fontosabb: hogyan vizsgázott a Kádár-rendszer a nemzeti kérdés tematizálása ügyében? Képes volt-e, kívánt-e reagálni a román kihívásra és kezdeményezőén fellépni, vagy inkább csak válaszreakcióban, válságkezelésben gondolkodott?

Az első esetben inkább mulasztásról van szó. Ismeretes, hogy egészen 1989-ig – tehát akkor is, amikor a magyar-román konfliktus nyílt konfrontációvá mélyült – a magyar hatóságok elrendelték a zöld határon át menekülő román állampolgárok visszatoloncolását (és az

országot legálisan elhagyni kívánók életét is megkereshették azzal, hogy még a nyolcvanas évek közepén is a kérvényezők 50-60 százalékától megtagadták a letelepedési engedélyt, miközben a magyar állami szervek tudták, hogy az útlevélhez folyamodókat a román hatóságok zaklatják, megfosztják állásuktól és/vagy lakásuktól, stb.). Embertelen intézkedésekről, döntésekről van szó, amelyek hozzájárultak sok ember halálához, bántalmazásához és megalázásához. Itt azonban nem az erkölcsi felháborodást kérem számon a szerzőn, hanem azt, hogy nem fordított figyelmet a magyarországi levéltárakban (MOL, Határőrség Országos Parancsnokságának iratai; ÁBTL) szabadon hozzáférhető iratok tanulmányozására. Ezek ugyanis bőven dokumentálják a két állambiztonsági gépezet (rendőrség, határőrség) legalább részleges együttműködését, állandó kapcsolattartását. A szerző által nem, vagy csak futólag említett tényezők nagymértékben árnyalják a szocialista táboron belüli hidegháborús összképet. A mulasztás annál is fájóbb, mert maga a szerző több ízben is utal ezekre a jelenségekre. Csak két példát említek: a 391. oldalon Földes leírja, hogy a magyar sajtó nem írhat az 1987-es brassói felkelésről, megvárja a román hivatalos tájékoztatást és csak három hét után, december 4-én számol be – elítélő hangon az ideológiai eligazításnak megfelelően – *az* etnikai tartalommal nem, vagy alig rendelkező rendhagyó eseményről. A 431. oldalon pedig az szerepel, hogy az aradi fiaskó után az MSZMP PB 1988. szeptember 6-i ülésén elhatározták, hogy „semlegesíteni kell a román hírszerzés magyarországi tevékenységét", anélkül hogy utalás történt volna arra, hogy e támadó jellegű tevékenység bizonyítottan már 1968-ban, de valószínűleg már 1956-ot követően elindult. Ha valóban csak 1988 őszén szánta rá magát a magyar politikai vezetés, hogy a korábbiaknál „jobban odafigyeljen" a magyar területen végzett ellenséges román tevékenységre, alighanem azt a következtetést kell levonnunk, hogy a lépes finoman szólva elkésett. De további megválaszolatlan kérdések is felmerülnek: vajon a magyar állambiztonsági szervek végeztek-e titkos felderítő munkát Romániában, megszegve ezzel a VSZ-országok közötti íratlan paktumot? Az ÁBTL-ben őrzött iratok (BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya) azt bizonyítják, hogy az 1989-es fordulatig semmilyen támadó pozícióval nem rendelkezett a magyar hírszerzés, kizárólag defenzív munkát végzett a III/II. csoportfőnökségen belül (X-300-as terület). Rendkívül fontos lenne megvizsgálni a késlekedés okait. Ki és miért nem engedte Magyarországot válaszolni egy VSZ-tag provokatív magatartására? Vagy önmagát korlátozta ezzel a Kádár-rendszer? Ha így áll a helyzet, milyen viszonyban van ez az (ön)korlátozás a szerző által többször hangoztatott tétellel, miszerint a Kádár-rendszer több-kevesebb sikerrel, de határozottan fellépett a nemzeti érdekek védelmében?

Úgy vélem, hogy Földes György könyvének leggyengébb pontja éppen a Kádár-korszak értelmezésében található. A bírálat első oldalán említett kitűnő háttérismeretek ilyenkor szemléleti konstrukciót erősítik – a szerző gyakran értelmezi, magyarázza, keretet ad a hosszasan idézett beszédeknek és belső vitáknak. Mindezt a nélkül teszi, hogy érdemben vitában szállna velük, így pozitív tartalommal tölti fel Kádár és belső körének a nemzetről, a nemzeti érdekekről vallott gyakran szellemileg igénytelen, ideológiailag kiforratlan tételeit. A szerző be kívánja bizonyítani, hogy Kádár vérbeli reálpolitikus és államférfi volt, aki a lehetőségekhez képest (szovjet nyomás, belső kohézió fenntartása, magyar nacionalizmustól való félelem) védelmébe vette a romániai magyar kisebbséget, és reménytelennek tűnő politikai párbajt folytatott egy keménykezű nacionalista diktátorral. A kötetből ugyanakkor ennek az ellenkezőjét is ki lehet olvasni: Kádár plebejus nemzetfogalma ránehezedett a magyar közpolitikára, és ettől 1989 utáni utódainak sem sikerült teljesen megszabadulniuk. A román (szlovák, szerb) nacionalizmus ellenpontjaként épülő magyar „fogyasztói nemzeti szocializmus" fő, majd később egyetlen legitimációs eszköze az anyagi (fogyasztói) jólét volt, ami egyben a közösségi lét despiritualizálását jelentette nemzeti, vallási vagy világnézeti vonatkozásában egyaránt. Földes György lényegében plurális, majdnem-szabad világnak tekinti az hetvenes-nyolcvanas években még saját elitje által is inkább „puha-diktatúrának"

(nyugatos vágyakkal bíró, de nem szabad országnak tekintett Romániával konfrontálódó) kádári Magyarországot. A tétel mellett felsorakoztatott anyagforrás azonban – bár kétségkívül tekintélyes – nem szolgál elegendő bizonyítékokkal a Kádár-rendszer nemzetpolitikájának sikerességéről.

A kötet legalább annyi kérdést hagy nyitva, mint amennyire megoldás kínál. Ennek ellenére rendkívül fontos, új kutatásokra és értelmezésekre serkentő munka. Alaptételeivel és módszertani megközelítésével lehet vitatkozni, tudományos relevanciájával azonban nem. Ennek alapján elfogadásra ajánlom a benyújtott kötetet.